

فصلنامه علمی تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

سال چهارم_ شماره هیجدهم_ پاییز 1403-ص 5-26

عوامل مؤثر بر افزایش رزق و روزی در نهج البلاغه: رویکردی به آموزه‌های اخلاقی و اقتصادی امام علی (ع)

ژیلا شهبازپور شاهسون¹

لیلان نظری²

محمد مهدی کریمی نیا³

چکیده

رزق و روزی همواره از مسائل بنیادین در زندگی انسان‌ها بوده و مورد توجه ویژه قرار گرفته است. هر فرد در پی آن است که با بهره‌گیری از عوامل مختلف، زندگی خود را بهبود بخشد و از رزق و روزی بیشتری برخوردار شود. مسلمانان، در این مسیر، به سخنان حضرت علی (ع) به عنوان دروازه دانش نبوی، اهتمامی ویژه دارند. در این مقاله، به بررسی عوامل افزایش رزق و روزی از منظر نهج البلاغه پرداخته شده است. برای دستیابی به این هدف، حدود چهل فراز از سخنان حضرت امیرالمؤمنین (ع) انتخاب و در چهار بخش اصلی دسته‌بندی شده‌اند. این دسته‌بندی شامل: 1. عوامل مبتنی بر رابطه انسان با خدا؛ 2. عوامل مبتنی بر رابطه انسان با دیگران؛ 3. عوامل مرتبط با اعمال و رفتار شخصی؛ 4. عوامل خارج از اختیار انسان. هر بخش با بهره‌گیری از شروح معتبر نهج البلاغه، تحلیل و تبیین شده است. تحلیل‌های ارائه‌شده نشان می‌دهند که برخی عوامل مانند شکر، به دلیل اثرگذاری گسترده و جامع، می‌توانند دیگر عوامل را نیز تحت پوشش قرار دهند. همچنین، میزان تأثیر هر عامل بر افزایش رزق و روزی ممکن است بر اساس شرایط مختلف متفاوت باشد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که آموزه‌های نهج البلاغه، نه تنها به جنبه‌های فردی و معنوی رزق و روزی توجه دارند، بلکه به جنبه‌های اجتماعی و روابط میان انسان‌ها نیز اهمیت می‌دهند. این پژوهش تلاش دارد تا با ارائه چارچوبی منسجم و تحلیلی، نقش عوامل گوناگون در بهبود معیشت انسان از دیدگاه نهج البلاغه را روشن سازد و الگویی جامع برای بهره‌گیری عملی از این آموزه‌ها ارائه کند.

کلیدواژه: عوامل گسترش روزی، افزایش رزق، معیشت پایدار، آموزه‌های اقتصادی، اخلاق و روزی، نقش شکر، ارتباط با

خدا، روابط انسانی.

1. سطح سه (کارشناسی ارشد)، رشته ادبیات عرب، از جامعه الزهرا (س)، قم، استاد حوزه های مرکز تخصصی الزهراء (س) و حوزه علمیه خاوران ریحانة الرسول (س)، شهر ارومیه، استان آذربایجان غربی، ایران، پژوهشگر و فعال فرهنگی، f.shahbazpoor@gmail.com
2. سطح سه (کارشناسی ارشد)، رشته تفسیر و علوم قرآنی، از مرکز تخصصی الزهراء (س) ارومیه، استاد حوزه های علمیه الزهراء (س)، ریحانة الرسول (س) و زینب کبری (س)، شهر ارومیه، استان آذربایجان غربی، ایران، پژوهشگر، فعال فرهنگی و نویسنده مسؤول، leylan.nazari@gmail.com
3. استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دارای مدرک سطح چهار (دکتری)، رشته فقه و اصول از حوزه علمیه قم، و مدرک دکتری رشته «قرآن و علوم»، گرایش «قرآن و حقوق» از جامعه المصطفی (ص) العالمیه، قم، ایران، kariminia@quran.ac.ir ; kariminia2003@yahoo.com

مقدمه

رزق و روزی به‌عنوان یکی از نیازهای اساسی انسان، همواره در زمره مهم‌ترین دغدغه‌های بشری قرار داشته است. این مفهوم، فراتر از یک موضوع مادی، در آموزه‌های الهی و سخنان انبیاء و اولیای الهی، به‌ویژه امام علی (ع)، جایگاهی ویژه دارد و با نگرشی جامع‌تر و معنوی‌تر تبیین شده است. در این دیدگاه، روزی تنها به تأمین نیازهای مادی محدود نمی‌شود، بلکه ابعاد معنوی، اجتماعی و اخلاقی زندگی انسان را نیز در بر می‌گیرد (مطهری، انسان و سرنوشت، ص 10 به بعد).

میل انسان به برخورداری از زندگی بهتر و امکانات مطلوب، امری فطری و همیشگی است. با این وجود، از منظر دینی، روزی در نظام حکیمانه الهی تعریف و مدیریت می‌شود. آموزه‌های اسلامی، ضمن تأکید بر تلاش و پشتکار انسان، به شناخت عواملی که می‌توانند موجب گسترش روزی شوند نیز توجه دارند. نهج‌البلاغه، به‌عنوان میراثی گرانسنگ از کلمات و حکمت‌های امام علی (ع)، یکی از منابع ارزشمند در این زمینه است که راهبردهایی جامع برای بهبود معیشت انسان ارائه می‌کند (شریف رضی، نهج البلاغه 1414 ق.).

این پژوهش با هدف تحلیل و واکاوی عوامل مؤثر بر افزایش روزی از دیدگاه نهج‌البلاغه تدوین شده است. برای دستیابی به این هدف، فرازهایی از بیانات امام علی (ع) استخراج و در قالب چهار دسته اصلی بررسی شده‌اند:

1. عوامل مرتبط با رابطه انسان با خداوند،
2. عوامل مرتبط با تعاملات اجتماعی،
3. عوامل برخاسته از رفتارها و اقدامات فردی،
4. عوامل خارج از اراده و اختیار انسان.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که حکمت‌های نهج‌البلاغه در ارائه رویکردی جامع و همه‌جانبه به مفهوم روزی، به شیوه‌ای منحصر به فرد عمل می‌کنند. این آموزه‌ها، ضمن تأکید بر تلاش انسان، اهمیت شکر، نیکوکاری و توکل را در افزایش رزق روشن ساخته و ابعاد مختلف مادی و معنوی معیشت را در ارتباطی تنگاتنگ تبیین می‌کنند. این مطالعه می‌تواند گامی مؤثر در جهت بهره‌گیری از تعالیم نهج‌البلاغه در حوزه‌های دینی، اجتماعی و اقتصادی باشد.

1. عوامل مبتنی بر رابطه انسان با خدا

یکی از مهم‌ترین راه‌های افزایش روزی، تقویت و اصلاح رابطه انسان با خداوند است. آموزه‌های دینی تأکید دارند که برخی از رفتارها و صفات انسان در برابر خالق خود، به طور مستقیم بر گسترش

نعمت‌ها و رزق او تأثیر گذارند.

1-1. حمد و شکر

حمد و شکر از مفاهیم کلیدی و بنیادین در نظام تربیتی و معنوی اسلام هستند. این دو مفهوم، هرچند در معنا به یکدیگر نزدیک‌اند، اما تفاوت‌های ظریفی نیز دارند. حمد به معنای ستایش صفات و کمالات الهی است و جنبه‌ای عام‌تر دارد، در حالی که شکر ناظر بر قدردانی از نعمات و الطاف خداوند است (مطهری، انسان و سرنوشت، ص 10 به بعد). در نهج البلاغه، این دو مفهوم به عنوان ابزارهایی مؤثر برای تقرب به خداوند و جلب نعمت‌های بیشتر معرفی شده‌اند.

امام علی (ع) در خطبه‌های خود معمولاً با حمد و شکر خداوند آغاز می‌کنند. ایشان در خطبه‌ای می‌فرمایند:

«أَحْمَدُهُ اسْتِثْمَامًا لِنِعْمَتِهِ؛ (نهج البلاغه، خطبه 1)

او را سپاس می‌گویم برای به کمال رساندن نعمت‌هایش».

این عبارت نشان می‌دهد که حمد و ستایش خداوند، علاوه بر قدردانی از نعمت‌های گذشته، به استمرار و افزایش نعمت‌ها نیز می‌انجامد.

قرآن کریم رابطه مستقیم میان شکرگزاری و افزایش نعمت را چنین بیان می‌کند:

«لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ (سوره ابراهیم، آیه 7)؛

اگر شکرگزاری کنید، [نعمت] شما را افزون خواهم کرد».

این اصل در کلام امام علی (ع) نیز بازتاب یافته است. ایشان می‌فرمایند:

«إِذَا وَصَلَتْ إِلَيْكُمْ أَطْرَافُ النِّعَمِ فَلَا تُنْفِرُوا أَقْصَاهَا بِقَلَّةِ الشُّكْرِ (نهج البلاغه، حکمت 51)؛

هرگاه بخش‌هایی از نعمت به شما رسید، با ناسپاسی، دیگر بخش‌های آن را نرانید».

این تشبیه زیبا، نعمت‌های الهی را به پرندگانی تشبیه می‌کند که شکرگزاری، آن‌ها را به سوی انسان جذب می‌کند و ناسپاسی موجب فرار آن‌ها می‌شود.

امام علی (ع) همچنین می‌فرمایند:

«مَنْ أَعْطِيَ الشُّكْرَ لَمْ يُحْرَمِ الزِّيَادَةَ (نهج البلاغه، حکمت 145)؛

هرکس شکرگزاری کند، از افزایش [نعمت] محروم نمی‌شود».

این جمله بر این نکته تأکید دارد که شکرگزاری، شرط تحقق وعده خداوند برای گسترش نعمت‌هاست.

از سوی دیگر، امام علی (ع) در کلامی دیگر ارتباط میان شکرگزاری و پاداش الهی را این‌گونه بیان

می‌فرمایند:

«مَنْ سَأَلَهُ أَعْطَاهُ وَ مَنْ أَرْضَهُ قَضَاهُ وَ مَنْ شَكَرَهُ جَزَاهُ (نهج البلاغه، حکمت 137)؛

هرکس از خدا بخواهد، به او عطا می‌کند و هرکس به او قرض دهد، بازمی‌گرداند و هرکس او را شکر گوید، پاداش می‌دهد».

این روایت بیانگر آن است که شکرگزاری نه تنها موجب افزایش نعمت‌های مادی، بلکه عامل دریافت پاداش‌های معنوی و اخروی نیز هست.

نتیجه‌گیری آن که: شکرگزاری، همان‌گونه که در تعالیم علوی آمده است، عامل کلیدی برای بهره‌مندی از رزق بیشتر و رشد معنوی انسان است. از دیدگاه امام علی (ع)، شکرگزاری علاوه بر جنبه قدردانی، نقش سازنده‌ای در تقرب انسان به خداوند و افزایش ظرفیت وجودی او برای دریافت رحمت الهی دارد.

2-1. دعا و درخواست از خدا به عنوان عامل افزایش روزی

دعا یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های بندگی و از مؤثرترین عوامل برای افزایش روزی است. این عمل عبادی بیانگر نیاز و فقر ذاتی انسان در برابر خداوند متعال است و بندگان را به توکل بر پروردگار و درخواست از او دعوت می‌کند. امام علی (ع) در عبارتی می‌فرمایند:

«سَأَلَهُ لِمَنَّهُ تَمَاماً (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 13، ص 470)؛

از او درخواست می‌کنیم تا نعمت‌هایش را برای ما کامل گرداند».

واژه «مَنَّة» به نعمت اشاره دارد و تأکید امام بر دعا، راهی برای تکمیل نعمت‌های دینی و دنیوی است. این رابطه به وضوح در قرآن آمده است:

«قُلْ مَا يَعْجَبُكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ (سوره فرقان، آیه 77)؛

بگو پروردگارم هیچ اعتنایی به شما نمی‌کند، اگر دعای شما نباشد».

این آیه اهمیت ویژه دعا را در تعامل میان بنده و خداوند نشان می‌دهد. همه موجودات فقر محض و محتاج عنایت خداوند هستند. امام علی (ع) در بیانی زیبا می‌فرمایند:

«أَسْتَعِينُهُ فَاقَّةً إِلَى كِفَايَتِهِ إِنَّهُ ... لَا يَفْتَقِرُ مَنْ كَفَاهُ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 2، ص 46)؛

از او یاری می‌طلبم زیرا تنها اوست که نیازها را کفایت می‌کند ... کسی که خداوند او را کفایت کند، هرگز محتاج نمی‌شود».

این مفهوم در قرآن نیز با صراحت بیان شده است:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (سوره فاطر، آیه 15)؛

ای مردم! شما نیازمند به خدایید، و خداوند بی‌نیاز و شایسته ستایش است».

امام علی (ع) همچنین می‌فرماید:

«مَنْ سَأَلَهُ أُعْطَاهُ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 90، ص 123)؛

کسی که از او درخواست کند، به او عطا می‌کند».

این جمله بر نقش فعال دعا در افزایش روزی تأکید دارد. خداوند بخیل نیست و قدرت و رحمت بی‌پایان او تضمینی برای اجابت دعاست، مشروط بر آنکه بنده آمادگی لازم را برای دریافت نعمت ایجاد کند.

دعا، زبانی است که صداقت نیت و تلاش بندگان را بازتاب می‌دهد. امام علی (ع) در خطبه‌های 115 و 143 به استسقاء (طلب باران) اشاره کرده‌اند. این عمل، نشان‌دهنده تأثیر گناهان در کاهش رحمت الهی و نقش دعا در بازگرداندن برکت است. گناهان، ظرف دریافت رحمت الهی را تنگ می‌کنند، اما دعا این ظرف را گسترش می‌دهد. ایشان می‌فرمایند:

«وَ اسْتَمْنَحُوهُ فَمَا قَطَعَكُمْ عَنْهُ حِجَابٌ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 195، ص 309)؛

از او درخواست کنید؛ زیرا هیچ حجابی شما را از او جدا نمی‌کند».

طلب نعمت از خداوند نیازمند رعایت آداب دعاست، مانند شکر نعمت‌ها و انجام اعمال صالح.

حضرت در دعایی دیگر می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ صُنْ وَجْهِي بِالْيَسَارِ وَلَا تَبْذُلْ جَاهِي بِالْإِقْتَارِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 225، ص 348)؛

خدایا، چهره مرا با گشایش زندگی حفظ کن و آبرویم را با تنگدستی از بین مبر».

این دعا، اهمیت درخواست از خدا برای رفع فقر و حفظ کرامت انسانی را نشان می‌دهد.

نتیجه آن که: دعا یکی از مؤثرترین جلوه‌های بندگی و ابزاری ارزشمند برای افزایش روزی و تکمیل نعمت‌هاست. این عمل عبادی ارتباطی مستقیم و نزدیک میان بنده و پروردگار برقرار می‌کند و فرصتی برای تقویت شایستگی دریافت رحمت‌های الهی است. دعا نه تنها بر فقر ذاتی انسان و بی‌نیازی مطلق خداوند تأکید دارد، بلکه با نیتی خالص، اعمالی صالح، و تلاشی مخلصانه، راه را برای افزایش روزی و تکمیل نعمت‌ها فراهم می‌آورد (نیل‌ساز، دعا (واژگان، در قرآن، در حدیث)، 745-759).

حکمت تأخیر در اجابت دعا

اگرچه ممکن است اجابت دعا با تأخیر همراه باشد، این تأخیر هرگز نشانه بی‌پاسخی نیست، بلکه

تجلی حکمت و مصلحت الهی است. قرآن کریم می‌فرماید:

«وَلَا تَيَاسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (سوره یوسف، آیه 87)؛

و از رحمت الهی مأیوس نشوید؛ همانا جز قوم کافر کسی از رحمت الهی مأیوس نمی‌شود».

خداوند با علم بی‌پایان خود، مصالح بندگان را بهتر از خودشان می‌شناسد و در مناسب‌ترین زمان و شرایط، دعای آنان را اجابت می‌کند. بندگان باید باور داشته باشند که دعا، علاوه بر ایجاد آرامش قلبی، راهی برای اصلاح رابطه با پروردگار و وسیله‌ای کارآمد برای جلب رحمت و برکت بیشتر است.

در آیه شریفه زیر نیز وعده اجابت دعا به صورت مطلق آمده است:

«وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (سوره بقره، آیه 186)؛

و هنگامی که بندگان من از تو درباره من بپرسند، (بگو) من نزدیکم و دعای دعا کننده را هنگامی که مرا بخواند، اجابت می‌کنم».

با این حال، اجابت دعا ممکن است گاه با تأخیر مواجه شود که این تأخیر برخاسته از حکمت و مصلحت الهی است. امام علی (علیه السلام) با درایتی عمیق به رابطه دعا و حکمت الهی پرداخته‌اند. ایشان تأکید می‌کنند که گاهی اجابت دعا به دلایل مختلفی به تأخیر می‌افتد یا به شکلی که بنده انتظار دارد، مستجاب نمی‌شود.

یکی از این دلایل، مضر بودن خواسته‌ی بنده است. خداوند به‌عنوان دانای مطلق، از آینده و عواقب امور آگاه است و ممکن است تحقق یک درخواست در زمان حاضر به زیان بنده منجر شود. از این رو، خداوند به حکمت خود از اجابت چنین دعایی جلوگیری می‌کند.

نتیجه آن که تأخیر در اجابت دعا نه تنها نشانه بی‌پاسخی نیست، بلکه بازتابی از حکمت و مصلحت الهی است. باور به رحمت خداوند و اعتماد به علم بی‌پایان او، بنده را به آرامش قلبی و تقویت رابطه با پروردگار هدایت می‌کند. دعا، علاوه بر تأثیرات معنوی، ابزاری برای جلب خیرات و برکات بیشتر است و حتی در تأخیر اجابت نیز جلوه‌ای از رحمت الهی به چشم می‌خورد (طالب‌تاش، دعا در سیره پیامبران و اهل بیت علیهم السلام، ص 77).

3-1. تقوا: پایه‌ای برای ثبات و برکت

امام علی (علیه السلام) می‌فرمایند:

«لَا يَهْلِكُ عَلَى التَّقْوَى سِنٌّ أَصْلٌ وَلَا يَطْمَأُ عَلَيْهَا زَرْعٌ قَوْمٍ (نهج البلاغه، حکمت 301)؛

هیچ ریشه‌ای که بر اساس تقوا باشد، نابود نمی‌شود و هیچ کشتی که بر پایه تقوا کاشته شود، از برکت محروم نخواهد بود».

تقوا ریشه‌ای پایدار برای بنیان زندگی است. این سخن حضرت با آیه شریفه زیر هم‌خوانی دارد:

«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ (سوره طلاق، آیات 2-3)؛

و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند برای او راه گشایشی قرار می‌دهد و از جایی که گمان

نمی‌برد، به او روزی می‌رساند».

در این آیه، خداوند وعده می‌دهد که برای بنده‌ای که از او پروا کند، راه گشایش قرار می‌دهد و او را از منابع غیرمنتظره روزی می‌دهد. همچنین، در آیه شریفه دیگری آمده است:

«وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى (سوره طه، آیه 132)؛

و خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر آن شکیبایی کن؛ ما از تو روزی نمی‌خواهیم؛ بلکه ما تو را روزی می‌دهیم، و فرجام [نیک] برای تقواست».

این آیه تأکید می‌کند که نتیجه نهایی و بهترین پایان برای کسانی است که تقوا پیشه کنند.

در سوره رعد نیز آمده است:

«وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَجَهْرًا وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (سوره رعد، آیه 22)؛

و کسانی که به‌خاطر خشنودی پروردگارشان شکیبایی ورزیدند، و نماز برپا داشتند، و از آنچه به آن‌ها روزی دادیم، در نهان و آشکار انفاق کردند، و بدی را با نیکی دفع می‌کنند، پایان نیک آن سرای برای آن‌هاست».

این آیه نشان می‌دهد که کسانی که با صبر و تقوا زندگی کنند و اعمال صالح انجام دهند، بهترین سرنوشت را خواهند داشت.

حتی اگر شرایط سخت و دشوار باشد، خداوند برای بنده متقی راه گشایش قرار می‌دهد. این حقیقت در فرمایش امام علی (علیه السلام) به ابوذر غفاری هنگام تبعید به ربذه نیز تأیید شده است. امام علی (علیه السلام) با اشاره به اینکه خداوند همیشه راهی برای نجات بنده‌اش فراهم می‌کند، ابوذر را به صبر و استقامت دعوت می‌کند.

نتیجه آن که: تقوا، پایه‌ای استوار برای زندگی و منشأ برکت و گشایش در سخت‌ترین شرایط است. آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) بر این موضوع تأکید دارند که تقوا نه تنها ضامن موفقیت دنیوی بلکه عامل رستگاری اخروی است. خداوند در آیه «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق: 2) وعده داده است که برای متقیان، راه‌های نجات قرار داده و از منابعی که انتظار ندارند، روزی می‌رساند.

روایات اهل بیت (ع)، به‌ویژه کلام امام علی (ع) در حکمت 301 نهج البلاغه، بر پایداری و برکت زندگی بر اساس تقوا تأکید دارند. حتی در شرایط دشوار، صبر و تقوا کلید گشایش و رحمت الهی است.

در نهایت، تقوا راهی برای ارتباط مستحکم با خداوند و تضمینی برای بهره‌مندی از عاقبت نیک است. کسانی که در مسیر تقوا گام برمی‌دارند، از لطف الهی بهره‌مند شده و در دنیا و آخرت کامیاب خواهند بود.

4-1. استغفار: بازگرداندن نعمت و گشایش برکات

در نظام هستی، انسان به دلیل ضعف‌ها و خطاهایش ممکن است در مقابل دستورات الهی لغزش کند، اما کلید بازگشت و جبران این خطاها استغفار است. استغفار نه تنها رابطه انسان با خدا را اصلاح می‌کند، بلکه سبب بازگشت نعمت‌های از دست‌رفته و افزونی برکات می‌شود.

قرآن کریم در آیاتی نظیر آیات ۱۰ تا ۱۲ سوره نوح، استغفار را به‌عنوان عاملی برای نزول برکات معرفی کرده است:

«فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا.

يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا.

وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا؛

گفتم: از پروردگار خود آمرزش بخواهید، زیرا که او بسیار آمرزنده است.

او آسمان را بر شما به باران‌های پیاپی می‌باراند.

و شما را با اموال و فرزندان بسیار کمک می‌کند و برای شما باغ‌های سرسبز و نهرهای جاری می‌سازد».

در این آیات، استغفار عامل نزول باران، فراوانی اموال، افزایش نسل و نعمت‌های دنیوی و اخروی ذکر شده است.

امام صادق (ع) نیز با استناد به این آیات می‌فرماید:

«هرگاه روزی‌ات با سختی و کندی همراه شود، زیاد استغفار کن. خداوند عزوجل فرموده است: از پروردگارتان طلب آمرزش کنید که او آمرزنده است، تا برکات آسمانی، اموال، فرزندان، باغ‌ها و نهرهای جاری عطایان کند. (مجلسی، بحار الأنوار، ج 78، ص 201، روایت 29).

امام علی (ع) در نهج البلاغه به این موضوع پرداخته و استغفار را راهی برای جلب رزق و روزی و افزایش لطف الهی معرفی کرده‌اند:

«قَدْ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى الْاسْتِغْفَارَ سَبَبًا لِدُرُورِ الرِّزْقِ وَ رَحْمَةً الْخَلْقِ (نهج البلاغه، خطبه 143)؛

خداوند، آمرزش خواستن را سبب فراوانی روزی و رحمت بر آفریدگان قرار داده است».

این سخن امام علی (ع) نشان می‌دهد که استغفار نه تنها رابطه انسان با خدا را تقویت می‌کند، بلکه گشایش روزی و جاری شدن لطف و رحمت الهی را نیز به همراه دارد.

همچنین، در آیات دیگر قرآن، استغفار وسیله‌ای برای بهره‌مندی از نعمت‌های زندگی و دریافت رحمت‌های گسترده معرفی شده است. به‌عنوان نمونه، خداوند در سوره هود آیه ۳ می‌فرماید:

«وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ؛

و از پروردگارتان طلب مغفرت کنید و بسوی او بازگردید تا شما را به بهره‌ای نیکو تا مدتی معین (که عمر دارید) کامیاب کند و به هر صاحب فضیلتی فزونی بخشد و اگر (از بندگی خدا) روی بگردانید، همانا من از عذاب روزی بزرگ بر شما بیمناکم».

در این آیه، خداوند استغفار و توبه را عاملی برای بهره‌مندی از مواهب مادی و معنوی زندگی برشمرده است.

بنابراین، استغفار افزون بر تطهیر روح، گامی برای بهره‌مند شدن از نعمت‌های دنیوی و اخروی است. انسانی که استغفار را در زندگی خویش جاری سازد، نه تنها لغزش‌های خود را جبران می‌کند، بلکه از الطاف بی‌کران الهی برخوردار می‌شود.

5-1. پناه بردن به خدا: تأمین نیازهای حیاتی

در کلام گوهر بار امام علی (ع)، راهکاری مؤثر برای بازگشت نعمت‌های از دست رفته و اصلاح خرابی‌های ناشی از گناهان بیان شده است:

«وَلَوْ أَنَّ النَّاسَ حِينَ تَنزَلُ بِهِمُ التَّقْمُ وَ تَزُولُ عَنْهُمْ النِّعْمُ فَرَعَوْا إِلَىٰ رَبِّهِمْ بِصِدْقٍ مِنْ نِيَّاتِهِمْ وَ وَهٍ مِنْ قُلُوبِهِمْ، لَرَدَّ عَلَيْهِمْ كُلَّ شَرْدٍ وَ أَصْلَحَ لَهُمْ كُلَّ فَاسِدٍ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 178، ص 257)؛

اگر مردم به هنگامی که بلاها بر آنان فرود می‌آید و نعمت‌ها از ایشان زوال می‌پذیرد، با نیت‌های درست و دل‌های مشتاق، به پروردگارش پناه ببرند، بی‌گمان هر گریخته‌ای را به آنان باز گرداند و هر فسادی را برایشان به اصلاح آورد».

در این سخن، امام علی (ع) اشاره دارند که گناهان عامل اصلی زوال نعمت‌ها هستند و خداوند هرگز نعمتی را بدون دلیل از بندگان سلب نمی‌کند. با این حال، امام تأکید می‌کند که اگر انسان‌ها در هنگام از دست دادن نعمت یا در زمان نزول بلا، با نیت‌های خالص و دل‌های مشتاق به سوی خدا پناه ببرند، خداوند نه تنها نعمت‌های از دست رفته را باز می‌گرداند، بلکه اصلاحات عمیقی در زندگی آنها ایجاد می‌کند.

در این کلام، عبارت «فَرَعَ إِلَيْهِ» به معنای پناه بردن به خداوند با تمام وجود است، همان‌طور که «الْوَلَّ» نشان‌دهنده اشتیاق، اندوه و حیرتی است که انسان را به سوی خدا می‌کشاند. واژه «شَرْدَ» به

معنای دور شدن و فرار است و در اینجا استعاره‌ای برای نعمت‌هایی است که از انسان دور شده‌اند و تنها با بازگشت به خدا می‌توانند بازگردند.

این سخنان به روشنی بیان می‌کنند که هنگامی که انسان‌ها از غیر خدا قطع ارتباط کنند و با نیتی پاک به سوی او پناه برند، قابلیت‌های خاصی در آنها ایجاد می‌شود که موجب اجابت دعا و بازگشت نعمت‌ها خواهد شد. همچنین اصلاح فاسد در این کلام به معنای بهبود وضعیت فرد پس از بازگشت به خداوند است، که نه تنها شامل بازگشت نعمت‌ها می‌شود بلکه باعث سامان یافتن و رشد معنوی و مادی فرد نیز می‌شود.

در ادامه، امام علی (ع) در توصیه‌ای به فرزند عزیزشان محمد حنفیه، از خطرات فقر بر حذر می‌دارند و می‌فرمایند:

«يَا بُنَيَّ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنَقَصَةٌ لِلدِّينِ مَدْهَشَةٌ لِلْعَقْلِ، دَاعِيَةٌ لِلْمَقْتِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 319، ص 531)؛

فرزندم! از فقر بر تو می‌ترسم، از آن به خدا پناه ببر! چرا که فقر، دین انسان را ناقص و عقل و اندیشه او را مشوش و او را نسبت به مردم بدبین می‌سازد».

در این کلام، امام علی (ع) فقر را منبع سه آسیب عمده معرفی می‌کنند: نخست، نقص در دین که ممکن است به دلیل تنگناهای مادی و فشارهای زندگی ایجاد شود؛ دوم، پریشانی عقل که ناشی از فشارهای روانی و ناتوانی در تأمین نیازهای اساسی است؛ و سوم، انزجار و دشمنی مردم که از نگاه‌های منفی و اجتماعی نسبت به فقر نشأت می‌گیرد.

این سخنان امام (ع) بر اهمیت پناه بردن به خداوند برای رهایی از مشکلات تأکید دارند و نشان می‌دهند که نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها تنها از طریق ارتباط صادقانه با خدا و توسل به او قابل تأمین و اصلاح هستند.

بر اساس آموزه‌های امام علی (ع)، پناه بردن به خداوند از فقر به‌عنوان یک راه نجات مؤثر معرفی می‌شود. این توصیه ریشه در تعالیم دینی دارد که انسان را به درخواست یاری از خدا در برابر هرگونه نقص و کاستی فرا می‌خواند. امام سجاد (ع) نیز در ادعیه خود با الهام از این آموزه‌ها چنین می‌فرماید:

«أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْفَاقَةِ وَكُلِّ بَلِيَّةٍ وَالْفَوَاحِشِ كُلِّهَا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ (مفاتیح الجنان، دعای ابي حمزه ثمالی)؛

پناه می‌بریم به تو از فقر و نداری و هر بلایی و هر فحشایی، چه آشکار آن و چه پنهان».

این کلام نشان می‌دهد که فقر، علاوه بر آثار اجتماعی و اقتصادی، تهدیدی جدی برای آرامش معنوی

انسان است و تنها راه مقابله با آن، توکل و پناه بردن به خداوند می‌باشد. امام علی (ع) با تأکید بر اهمیت استغاثه و دعا، به بندگان می‌آموزد که چگونه از سختی‌ها رهایی یابند و روزی خود را افزون کنند.

6-1. حج و عمره: نفی فقر و افزایش برکت

امام علی (ع) در توصیف برترین وسایلی که انسان را به خداوند نزدیک می‌کند، حج و عمره را به‌طور ویژه مطرح می‌فرماید:

«إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى ... حَجُّ الْبَيْتِ وَ اعْتِمَارُهُ، فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَ يَرْحَضَانِ الذَّنْبَ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 110، ص 163)؛

بدانید که بهترین وسیله‌ای که وسیله‌جویان به وسیله آن به سوی خداوند سبحان تقرب می‌جویند، حج خانه خدا و عمره است. زیرا این دو، فقر را از بین می‌برند و گناهان را پاک می‌کنند.

این دو عبادت بزرگ نه تنها موجب تطهیر روح از گناهان می‌شوند، بلکه فقر را نیز از انسان دور می‌کنند. قرآن کریم در آیه «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ» (حج: 28) به صراحت به سودها و فواید حج و عمره، چه مادی و چه معنوی، اشاره دارد.

روایات متعددی نیز آثار حج و عمره را در افزایش رزق و کاهش فقر تأیید کرده‌اند. امام صادق (ع) می‌فرماید:

«تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَ الْعُمْرَةِ، إِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَ الذَّنْبَ كَمَا يَنْفِي الْكَبِيرُ حَبْتَ الْحَدِيدِ (نهج البلاغه، خطبه 110)؛

حج و عمره را به‌طور پیوسته انجام دهید، زیرا این دو فقر و گناهان را از بین می‌برند، همان‌گونه که کوره آهن‌گری زنگار آهن را پاک می‌کند.

پیامبر اکرم (ص) نیز فرمودند:

«لَا يُحَالِفُ الْفَقْرَ وَ الْحَمَى مُدْمِنُ الْحَجِّ وَ الْعُمْرَةِ (کلینی، الکافی، ج 4، ص 254)؛

فقر و بیماری به کسی که مداومت بر حج و عمره داشته باشد، راه نمی‌یابند.

امام علی بن حسین (ع) نیز چنین فرمودند:

«حَجُّوا وَ اعْتَمَرُوا تَصِحُّ أَبْدَانُكُمْ وَ تَتَّسِعُ أَرْزَاقُكُمْ (کلینی، الکافی، ج 4، ص 252)؛

حج و عمره انجام دهید تا بدن‌های شما سالم و رزق‌های شما فراوان شود و مخارج خانواده‌تان تأمین گردد.»

برخی از شارحان نهج البلاغه بر این باورند که برطرف شدن فقر از طریق حج و عمره به دلیل اسباب ظاهری مانند تجارت در موسم حج و بازارهای مربوط به آن قابل تبیین است. اما گروهی دیگر این

دیدگاه را رد کرده و معتقدند که برکات الهی حج و عمره، حتی بدون انجام تجارت، موجب افزایش رزق و رفع فقر می‌شود.

حج و عمره به‌عنوان عباداتی جامع، نه تنها پیوند انسان با خداوند را تقویت می‌کنند، بلکه زمینه‌ساز بهره‌مندی از برکات مادی و معنوی نیز هستند. این آموزه‌ها به‌وضوح نشان می‌دهند که در نگاه دینی، عبادات نه تنها به بعد معنوی انسان کمک می‌کنند، بلکه نقش مؤثری در بهبود وضعیت زندگی دنیوی و تأمین نیازهای مادی نیز دارند.

برخی از شارحان نهج البلاغه بر این باورند که برطرف شدن فقر از طریق حج و عمره، به‌ویژه از منظر اسباب ظاهری مانند تجارت در موسم حج و بازارهای مرتبط با آن، قابل توضیح است. با این حال، گروهی دیگر این دیدگاه را رد کرده و اعتقاد دارند که حج و عمره خود به‌عنوان عباداتی با برکت الهی، حتی بدون نیاز به انجام تجارت، به افزایش رزق و رفع فقر کمک می‌کنند. در این دیدگاه، حج و عمره به‌عنوان عباداتی جامع، نه تنها ارتباط انسان را با خداوند تقویت می‌کنند، بلکه موجب بهره‌مندی از برکات مادی و معنوی نیز می‌شوند. این آموزه‌ها نشان می‌دهند که عبادات، در نگاه دینی، علاوه بر تقویت بعد معنوی انسان، نقش مؤثری در بهبود شرایط دنیوی و زندگی مادی او دارند.

2. عوامل مبتنی بر رابطه انسان با خلق خدا

خداوند انسان را موجودی اجتماعی آفریده است و روابط او با دیگر انسان‌ها را بخشی از آزمایش‌های الهی و بستری برای افزایش روزی قرار داده است. برخی رفتارها در قبال خلق خدا تأثیر مستقیمی بر برکت و رزق انسان دارند.

2-1. برطرف کردن نیازهای مردم و ادای حق نعمت

در این راستا، امام علی (ع) در سخنانی عمیق به اهمیت شکر نعمت و برطرف کردن نیازهای مردم اشاره می‌کنند. ایشان می‌فرمایند:

«مَنْ كَثُرَتْ نِعْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ كَثُرَتْ حَوَائِجُ النَّاسِ إِلَيْهِ فَمَنْ قَامَ لِلَّهِ فِيهَا بِمَا يَجِبُ فِيهَا عَرَضَهَا لِلدَّوَامِ وَالْبَقَاءِ وَمَنْ لَمْ يَقُمْ فِيهَا بِمَا يَجِبُ عَرَضَهَا لِلزَّوَارِ وَالْفَنَاءِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 372، ص 541)؛

هر کس که نعمت‌های خداوند بر او زیاد باشد، نیاز مردم به او بیشتر می‌شود. پس کسی که در برابر این نعمت‌ها آن‌چه را که باید برای خداوند انجام دهد، انجام دهد، آن نعمت‌ها را در معرض پایداری و بقاء قرار می‌دهد. و کسی که در برابر این نعمت‌ها آن‌چه را که باید انجام دهد، انجام ندهد، آن نعمت‌ها را در معرض زوال و نابودی قرار می‌دهد.»

در این حدیث، حضرت امام علی (ع) تأکید می‌کنند که هرچه نعمت‌های خداوند بیشتر باشد، نیاز مردم

به آن فرد نیز بیشتر می‌شود. در چنین شرایطی، صاحب نعمت باید به وظایف اجتماعی خود عمل کرده و حق نعمت‌ها را ادا کند. برای نمونه، اگر کسی به نعمت‌هایی مانند علم، مال، قدرت یا دیگر نعمات الهی برخوردار است، باید این نعمت‌ها را در مسیر رضای خداوند و خدمت به بندگان او خرج کند؛ زیرا این همان «شکر نعمت» است. امام علی (ع) در اینجا یادآور می‌شوند که هر نعمت، از جمله علم و مال، امتحانی از سوی خداوند است. شکر این نعمت‌ها، کمک به فقرا و نیازمندان، و به‌کار بردن این نعمات در راه خیر، موجب دوام و بقاء آن نعمت‌ها می‌شود. اما اگر فرد از انجام این وظایف کوتاهی کند و از دست دادن آن نعمت‌ها را نادیده بگیرد، خود را در معرض از دست دادن آن‌ها قرار می‌دهد.

همچنین امام علی (ع) در حدیثی دیگر می‌فرمایند:

«إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا يَخْتَصُّهُمْ اللَّهُ بِالنِّعَمِ لِمَنَافِعِ الْعِبَادِ فَيَقْرَهُهَا فِي أَيْدِيهِمْ مَا بَدَلُوهَا فَإِذَا مَنَعُوهَا نَزَعَهَا مِنْهُمْ ثُمَّ حَوَّلَهَا إِلَىٰ غَيْرِهِمْ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 425، ص 551)؛

بی‌شک برای خداوند بندگان است که او نعمت‌های خود را برای منفعت دیگر بندگان به آنها اختصاص می‌دهد. او این نعمت‌ها را در دست آنها قرار می‌دهد تا زمانی که آنها آن را در راه خداوند صرف کنند. اما زمانی که آنها از دادن آن امتناع کنند، خداوند آن نعمت‌ها را از دست آنها می‌گیرد و به دست دیگری می‌سپارد.»

در این حدیث، حضرت امام علی (ع) اشاره دارند که برخی از بندگان خدا هستند که خداوند نعمت‌های خود را به آنان می‌دهد تا به دیگران برسانند. اگر این نعمت‌ها را در مسیر رضای خداوند و برای کمک به دیگران خرج کنند، خداوند آن نعمت‌ها را در دست آن‌ها نگه می‌دارد. اما اگر از دادن آن‌ها امتناع کنند، خداوند این نعمت‌ها را از دست آن‌ها می‌گیرد و به دیگری می‌سپارد.

این آموزه‌ها تأکید می‌کنند که نعمت‌ها و برکت‌ها نه تنها به امانت در اختیار انسان‌ها قرار می‌گیرند، بلکه در صورتی که انسان‌ها آن‌ها را در جهت خیر و کمک به دیگران به کار برند، خداوند آن‌ها را پایدار و مستدام می‌کند.

امام جعفر صادق (ع) می‌فرمایند:

مَنْ عَظُمَتْ عَلَيْهِ النِّعْمَةُ اشْتَدَّتْ مِثْنَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ، فَإِنْ هُوَ قَامَ بِمِثْنَتِهِمْ اجْتَلَبَ زِيَادَةَ النِّعْمَةِ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَقَدْ عَرَّضَ النِّعْمَةَ لِزَوَالِهَا (کلینی، الکافی، ج 4، ص 38)؛

هر کسی که نعمت‌های زیادی به او داده شده، مردم نیاز بیشتری به او دارند. اگر او نیازهای مردم را برطرف کند، نعمتش بیشتر می‌شود، اما اگر از انجام این وظیفه کوتاهی کند، نعمت‌هایش در معرض زوال قرار می‌گیرد.»

این حدیث به اهمیت ادای حق نعمت و برطرف کردن نیازهای مردم اشاره دارد. ادای این حق نه تنها موجب رضایت خداوند می‌شود، بلکه باعث افزایش رزق و دوام نعمت‌ها خواهد شد. در عین حال، کوتاهی در این امر، موجب کفران نعمت و محرومیت از برکات الهی خواهد شد.

2-2. صدقه و بخشش

برخی از شارحان نهج البلاغه صدقه را شکر نعمت‌های الهی از سوی اهل غنا می‌دانند. آنها بر این باورند که صدقه دادن به دیگران موجب جلب دعای بندگان صالح خدا و تألیف قلوب می‌شود. در این فرآیند، دعای افراد صالح زمینه‌ساز افزایش روزی فرد می‌شود. صدقه همچنین به عنوان یک عمل مستقل، به طور مستقیم باعث افزایش رزق فرد می‌شود. خداوند صدقه را به قرض دادن به خودش تشبیه کرده است و وعده داده که آن را مضاعف باز خواهد گرداند:

«إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يَضَاعِفْ لَكُمْ (سوره تغابن، آیه 17)؛

اگر به خدا قرض حسنه بدهید، آن را برای شما چند برابر خواهد کرد».

امام علی (ع) در فرمایشی دیگر می‌فرماید:

«إِذَا أَمَلْتُمْ فَتَاجِرُوا اللَّهَ بِالصَّدَقَةِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 258، ص 513)؛

وقتی فقیر شدید، با صدقه دادن تجارت کنید».

حضرت علی (ع) به فقرا توصیه می‌کنند که به جای بخل ورزیدن و ترس از فقر، با صدقه دادن به خداوند اعتماد کنند، زیرا خداوند آن را به قرض دادن به خود تعبیر کرده و وعده داده است که عوض آن را چند برابر باز می‌گرداند. در یک فرمایش دیگر از حضرت علی (ع) آمده است:

«مَنْ يُعْطِ بِالْيَدِ الْقَصِيرَةِ يُعْطِ بِالْيَدِ الطَّوِيلَةِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 232، ص 509)؛

هر کس از دست خود که کوتاه است بدهد، دست خداوند که بلند است به او خواهد داد».

این جمله به این معناست که هر کس مال خود را در راه خیر و کمک به دیگران صرف کند، خداوند جزای آن را به شکلی بزرگ‌تر و بهتر خواهد داد. این فرمایش حضرت با آیات قرآنی نیز هم‌راستا است:

«مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا (سوره انعام، آیه 160)؛

هر کس کار نیکی انجام دهد، ده برابر آن به او داده خواهد شد».

صدقه و بخشش از ارکان اساسی در افزایش روزی و بهره‌مندی از نعمت‌های الهی هستند. خداوند متعال در آیات قرآن کریم به وضوح بر اهمیت صدقه دادن و کمک به دیگران تأکید کرده است و حضرت علی (ع) نیز در فرمایشات خود بر این نکته که صدقه دادن نه تنها به نیازمندان کمک می‌کند بلکه باعث افزایش رزق و برکت زندگی شخص بخشنده نیز می‌شود، اشاره کرده‌اند. صدقه نه تنها برای فقراء مفید

است، بلکه خود فرد بخشنده نیز از برکات آن بهره‌مند می‌شود. این عمل در واقع بازتابی از ایمان به وعده‌های الهی است و نشان‌دهنده توکل به خداوند در روزی و رزق است. آیات کلام الله و نیز سخنان حضرت علی (ع) تأکید می‌کند که صدقه دادن نه تنها موجب رضایت خداوند می‌شود، بلکه برکات فراوانی برای فرد بخشنده در پی دارد.

2-3. رسیدگی به خویشان

رسیدگی به خویشان از اصول مهم در اسلام است. حضرت علی (ع) در سخنان خود به شدت بر اهمیت توجه به خویشاوندان تأکید کرده‌اند و هشدار می‌دهند که بخل ورزیدن نسبت به خانواده نه تنها روابط اجتماعی را ضعیف می‌کند بلکه برکات زندگی را از انسان می‌گیرد. ایشان می‌فرمایند:

«أَلَا لَا يَعْدِلَنَّ أَحَدُكُمْ عَنِ الْقَرَابَةِ يَرَىٰ بِهَا الْخِصَاصَةَ أَنْ يَسُدَّهَا بِالذِّي لَا يَزِيدُهُ إِلَّا أَمْسَكَهُ وَلَا يَنْقُصُهُ إِلَّا أَهْلَكَهُ وَ مَنْ يَقْبِضْ يَدَهُ عَنِ عَشِيرَتِهِ فَإِنَّمَا تَقْبِضُ مِنْهُ عَنَّهُمْ يَدٌ وَاحِدَةٌ وَ تَقْبِضُ مِنْهُمْ عَنْهُ أُيُدٌ كَثِيرَةٌ (نهج البلاغه، خطبه 23)؛

آگاه باشید که هیچ یک از شما نباید از کسانی که به دلیل فقر نیازمند کمک‌اند، روی بگرداند. اگر کسی از کمک به خویشان خود دریغ کند، در حقیقت یک دست از یاری آنها را می‌گیرد، ولی این بخل موجب می‌شود که در زمانی که خود به کمک نیاز دارد، دست‌های زیادی از یاری او کوتاه شوند.»

این سخنان بیانگر این است که بخشش در داخل خانواده و کمک به نیازمندان خانواده نه تنها موجب تقویت روابط خانوادگی می‌شود، بلکه زمینه‌ساز رشد رزق و برکت نیز می‌گردد. در واقع، روابط خانوادگی نه تنها از منظر اخلاقی بلکه از جنبه اقتصادی نیز بسیار حیاتی است. صله رحم و حمایت از خانواده موجب نزدیکی افراد به یکدیگر می‌شود و در نتیجه، در مواقع نیاز، افراد از یکدیگر حمایت کرده و دست به دست هم می‌دهند. این امر باعث می‌شود که برکات خداوند در زندگی فرد جاری شود و رزق و برکت افزایش یابد.

در این راستا، اسلام نه تنها به انسان‌ها توصیه می‌کند که به خویشان خود رسیدگی کنند، بلکه این عمل را راهی برای افزایش روزی و برکت در زندگی معرفی می‌کند. بنابراین، اهمیت صله رحم نه تنها از بعد اجتماعی و اخلاقی، بلکه از جنبه اقتصادی و برکت در رزق نیز بسیار بالاست.

در یکی دیگر از سخنان امام علی (ع) آمده است:

«إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى ... صَلَّةُ الرَّحِمِ فَإِنَّهَا مَثْرَاءٌ فِي الْمَالِ وَ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَجَلِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 110، ص 163)؛

بهترین وسیله‌ای که بندگان با آن به خداوند متعال نزدیک می‌شوند، صله رحم است که موجب فراوانی

مال و طولانی شدن عمر می‌شود».

این سخنان بیانگر اهمیت صله رحم به عنوان یک عمل نیکو و راهی برای بهره‌مندی بیشتر از برکات الهی است. حضرت علی (ع) در این فرمایش به این نکته اشاره می‌کند که صله رحم نه تنها روابط خانوادگی را تقویت می‌کند بلکه درهای روزی و برکت را به روی انسان می‌گشاید. در واقع، توجه به خویشاوندان و کمک به آنها در زمان نیاز، موجب افزایش رزق و بهره‌مندی از عمر طولانی‌تر می‌شود. این عمل، که در قرآن و حدیث نیز بسیار مورد تأکید قرار گرفته، نه تنها به عنوان یک وظیفه اخلاقی بلکه به عنوان یک وسیله معنوی برای جلب برکات الهی شناخته می‌شود.

3. عوامل مبتنی بر فعل شخص برای افزایش روزی

برخی از عوامل افزایش روزی به تعامل فرد با دیگران وابسته نیست، بلکه به اقدامات و رفتارهای خود او بستگی دارد. این افعال می‌توانند مسیرهای گشایش رزق و برکت در زندگی را هموار سازند.

3-1. طلب کردن و تلاش

در این راستا، یکی از مهم‌ترین اصول، تلاش و کوشش فردی برای جلب رزق است. امام علی (ع) می‌فرمایند:

«أَنَّ الرَّزْقَ رِزْقَانِ: رِزْقٌ تَطْلُبُهُ وَ رِزْقٌ يَطْلُبُكَ (نهج البلاغه، صبحی صالح، نامه 31، ص 404)؛

روزی دو نوع است: یکی که خود انسان به دنبالش می‌رود و دیگری که بدون تلاش به انسان می‌رسد».

نوع اول، وابسته به تلاش فردی است و اگر کوشش لازم انجام نشود، این روزی از دست خواهد رفت. بنابراین، تلاش در امور مختلف مانند کار، تجارت، کشاورزی، صنعت و هر نوع فعالیت اقتصادی دیگر، از راه‌های اصلی کسب روزی و برکت به شمار می‌رود.

تأکید امام علی (ع) بر تلاش در این حدیث، نشان‌دهنده اهمیت استفاده از اسباب طبیعی برای جلب رزق است. امام (ع) در جنگ صفین نیز به لشکر خود می‌فرمایند:

«قَدْ اسْتَطَعْمُوكُمُ الْقِتَالَ فَأَقْرُوا عَلَيَّ مَذَلَّةً وَ تَأْخِيرَ مَحَلَّةٍ أَوْ رَوْوَا السُّيُوفَ مِنَ الدِّمَاءِ تَرَوُوا مِنَ الْمَاءِ (نهج -

البلاغه، صبحی صالح، خطبه 51، ص 89)؛

لشکر شام با منع آب از شما خواسته‌اند که مرگ را به ایشان بچشانید! شما دو راه دارید: یا بنشینید و به ذلت اقرار کنید، یا دست به کار شوید و شمشیرهای خود را با خون شامیان سیراب کنید تا از آب سیراب شوید!».

این فرمایش امام علی (ع) به این معناست که برای رسیدن به هدف و برکت، انسان باید از هر تلاشی

دریغ نکند و از اسباب موجود به طور کامل استفاده کند. این تلاشی است که خداوند برای هر فردی در نظر گرفته و به واسطه آن، رزق و برکت به زندگی او وارد می‌شود.

در این شرایط بحرانی، حضرت علی (ع) لشکر خود را برای به‌دست آوردن آب و رفع تشنگی تشویق کردند. این کلام، نمایانگر این است که برای به‌دست آوردن حتی ضروری‌ترین نیازهای زندگی، مانند آب که به عنوان رزق حیاتی در نظر گرفته می‌شود، باید تلاش و جهاد کرد. حضرت علی (ع) به‌وضوح بیان می‌کنند که اگر در برابر سختی‌ها سستی کنیم، نه تنها خود را در معرض ذلت قرار می‌دهیم، بلکه از رسیدن به نیازهای خود نیز محروم خواهیم شد. این فرمایش نشان می‌دهد که در هر شرایطی، حتی در سخت‌ترین و بحرانی‌ترین موقعیت‌ها، باید به تلاش و جهاد ادامه داد تا نیازهای اساسی زندگی تأمین شود. حضرت علی (ع) با این سخنان به لشکریان خود می‌آموزند که تسلیم نشدن در برابر مشکلات و مبارزه برای تأمین روزی، به ویژه در شرایط دشوار، ضروری است.

3-2. شراکت با افراد موفق

امام علی (ع) توصیه می‌کنند:

«شَارِكُوا الَّذِي قَدْ أَقْبَلَ عَلَيْهِ الرِّزْقُ فَإِنَّهُ أَخْلَقُ لِلْغِنَى وَ أَجْدَرُ بِإِقْبَالِ الْحِظِّ عَلَيْهِ» (نهج‌البلاغه، صبحی صالح، حکمت 230، ص 509)؛

با کسانی که روزی به سوی آنها روی آورده، شراکت کنید؛ زیرا آنان شایسته‌تر برای ثروتمند شدن و جذب روزی هستند.»

در این عبارت شریف، حضرت علی (ع) بر شراکت با کسانی که در مسیر روزی قرار دارند تأکید می‌کنند. در واقع، این سخن حضرت به اصل اقتصادی مهمی اشاره دارد که در آن، همکاری و شراکت اقتصادی با افراد موفق و صاحب‌روزگار، می‌تواند موجب افزایش روزی و بهره‌مندی از برکات بیشتر شود.

این فرمایش حضرت علی (ع) به نوعی به تعاون اقتصادی اشاره دارد. در واقع، زمانی که فردی که شرایط و مهارت‌های لازم را ندارد، با شخصی که این شرایط را داراست شراکت می‌کند، این همکاری می‌تواند راه‌های جدیدی برای دستیابی به روزی و برکت برای هر دو طرف فراهم کند. امام علی (ع) به اهمیت انتخاب شریک اقتصادی با ویژگی‌های خاص اشاره می‌کنند؛ یعنی شخص باید در هنگام انتخاب شریک، به ویژگی‌های فردی و توانمندی‌های شریک توجه کند. برخی افراد ممکن است توانایی تولید داشته باشند، اما فاقد روابط عمومی لازم برای بازاریابی باشند، در حالی که دیگری ممکن است برعکس این ویژگی‌ها را داشته باشد. وقتی این دو نفر با هم همکاری می‌کنند، نقاط قوت یکدیگر را تکمیل

می‌کنند و نقاط ضعف‌شان پوشانده می‌شود. این شراکت مانند یک جورچین است که قطعات مختلف آن به هم پیوسته و سود بیشتری برای هر یک از طرفین به ارمغان می‌آورد که اگر هر یک به تنهایی عمل می‌کردند، از آن محروم می‌ماندند. حضرت علی (ع) در این سخن به این نکته مهم اقتصادی اشاره می‌کند که هم‌افزایی در شراکت می‌تواند به رشد و موفقیت اقتصادی هر دو طرف کمک کند و روزی بیشتری را برای آنان به ارمغان آورد.

عجیب آن است که برخی از شارحان نهج البلاغه برخلاف سیاق و روح سخن، این فرمایش حضرت علی (ع) را تنها یک نصیحت ساده دانسته‌اند که هیچ پشتوانه‌ای جز گمان ندارد و سخن شارح خوئی را به طریقه‌ای ساده و ابتدایی تفسیر کرده‌اند. (مغنیه، فی ظلال نهج البلاغه، ج 4، ص 354).

در حالی که با توجه به توضیحات ارائه‌شده، اهمیت تشکیل شرکت‌های اقتصادی و همکاری‌های تجاری به طور واضح غیرقابل انکار است. منظور شارح خوئی از این فرمایش حضرت علی (ع) این نیست که حضرت به طور مستقیم قانون تشکیل شرکت‌ها را ابداع کرده باشند. بلکه حضرت علی (ع) با این سخن به جنبه‌های اقتصادی و ویژگی‌های لازم در انتخاب شریک توجه داشته‌اند و به مخاطبان خود توصیه کرده‌اند که به خصوصیات فردی شریک اقتصادی توجه کنند.

همچنین باید در نظر داشت که در مسائل انسانی، به‌ویژه در عرصه‌های اقتصادی که با تنوع روحيات و خصوصیات فردی روبه‌رو هستیم، نمی‌توان احکام قطعی و عمومی صادر کرد. به همین دلیل، در خصوص تأثیر شراکت با افرادی که روزی به‌سوی آنها روی آورده است، نمی‌توان به قطعیت رسید و این موضوع در نهایت به حدس و گمان بستگی دارد. بنابراین، حصول روزی از شراکت در این شرایط احتمالاً تحت تأثیر شرایط خاص و ویژگی‌های فردی طرفین قرار خواهد گرفت و نمی‌توان آن را به‌طور قطعی پیش‌بینی کرد.

3-3. خرج کردن

امام علی (ع) می‌فرماید:

«تَنْزِلُ الْمَعُونَةِ عَلَى قَدْرِ الْمُتَوَكِّلِ (نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت 139، ص 494)؛

کمک الهی به مقدار نیاز و مخارج انسان نازل می‌شود.»

این کلام از امام علی (ع) نشان‌دهنده این است که در زندگی، تناسب میان نیاز و مخارج انسان با روزی او ارتباط دارد. اگر فرد در زندگی خود تنگ‌نظر باشد، ممکن است روزی‌اش کاهش یابد، اما اگر در حد معقول و منطقی سخاوتمند باشد، رزق او نیز افزایش می‌یابد. در روایتی از نبی مکرم اسلام (ص) آمده است:

«مَنْ وَسَّعَ وَسَّعَ عَلَيْهِ وَكَلَّمَ كَثَرَ الْعِيَالِ كَثَرَ الرِّزْقُ» (ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 18، ص 337)؛

کسی که در خرج کردن وسعت دهد، خداوند بر روزی او نیز وسعت خواهد داد». همچنین در روایت معراج آمده است:

«اللَّهُمَّ أَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلْفًا وَكُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفًا» (قمی، تفسیر القمی، ج 2، ص 7)؛

بارها، به هر کسی که انفاق می‌کند، پاداش بده و به هر کسی که دست ننگه می‌دارد، از دست رفتن بده). این دعا تأکیدی است بر نقش سخاوت و انفاق در جلب نعمت و برکت».

تلاش و کوشش، انتخاب شریک اقتصادی مناسب، و سخاوت در خرج کردن، از مهم‌ترین افعال شخصی هستند که تأثیر مستقیم در افزایش رزق دارند. این رفتارها نه تنها روزی را برای فرد فراهم می‌کنند، بلکه به ایجاد جریان مستمر برکت در زندگی کمک می‌نمایند. خداوند بر اساس میزان تلاش و نیت بنده، درهای گشایش و برکت را به روی او باز می‌کند.

4. عوامل خارج از اختیار شخص برای افزایش روزی

برخی از عوامل گشایش روزی و برکت، خارج از کنترل انسان هستند. این عوامل که به لطف و اراده الهی مرتبط‌اند، در شرایط و زمان‌های خاص بر انسان تأثیر می‌گذارند.

4-1. بعثت رسول خدا (ص)

امام علی (ع) در توصیف نعمت بعثت پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید:

«فَانظُرُوا إِلَى مَوَاقِعِ نِعْمِ اللَّهِ عَلَيْهِمْ حِينَ بَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولًا ... (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 192 قاصعه)، ص 298)؛

به جایگاه‌های نعمت‌های خداوند بر آن‌ها نگاه کنید، هنگامی که رسولی به سویشان فرستاد». حضرت اشاره می‌کنند که بعثت رسول خدا (ص)، تحولی عظیم در زندگی مردم صدر اسلام ایجاد کرد. خداوند نعمت‌های بی‌شماری را با ارسال پیامبرش به سوی آن‌ها جاری ساخت: از جمله گسترش الفت و همبستگی میان مردم، برپایی عدالت، و فراهم کردن زندگی‌ای سرشار از کرامت و نعمت. این تغییرات شگرف، حاصل لطف الهی و برکت وجود رسول اکرم (ص) بود و نه تلاشی از سوی مردم. بعثت نبی مکرم، نقطه آغازی برای رهایی از سختی‌ها و بهره‌مندی از برکات بی‌کران الهی بود.

4-2. ظهور امام عادل (حضرت مهدی عج)

امام علی (ع) درباره آینده‌ای روشن می‌فرماید:

«تُخْرَجُ لَهُ الْأَرْضُ أَقَالِيدَ كَبِدِهَا وَتُلْقَى إِلَيْهِ سِلْمًا مَقَالِيدَهَا ... (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه 138،

ص 195 و 196)؛

زمین تمامی برکات خود را آشکار می‌کند و گنجینه‌های پنهانش را به سوی او می‌اندازد». در دوران ظهور حضرت مهدی (عج)، زمین تمام برکات خود را آشکار می‌کند و گنجینه‌های پنهانش را در اختیار عدالت گستر بزرگ قرار می‌دهد. در آن زمان، عدالتی فراگیر برقرار خواهد شد که تمامی ظلم‌ها و تبعیض‌ها را از میان برمی‌دارد. امام اشاره می‌کنند که امام مهدی (عج) شیوه‌ای عادلانه در حکمرانی را به بشریت نشان خواهد داد و کتاب و سنت را زنده خواهد کرد. این دوران طلایی، دورانی است که برکات زمین به نهایت خود می‌رسد.

ظهور برکات زمین و گشایش در رزق، یا مستقیماً از برکت ظهور حضرت مهدی (عج) است یا نتیجه عدالت فراگیری که ایشان برقرار می‌کنند. به هر حال، این شرایط از اختیار انسان خارج است و اگر در آن دوران حاضر باشد، از این برکات بهره‌مند خواهد شد.

عوامل خارج از اختیار انسان، همچون بعثت رسول خدا (ص) و ظهور امام مهدی (عج)، نمونه‌هایی از الطاف ویژه الهی هستند که بر زندگی انسان‌ها تأثیرات شگرف می‌گذارند. این رخدادهای الهی، تجلی وعده‌های خداوند در گشایش روزی و برکت هستند و انسان‌ها در سایه این الطاف، زندگی‌ای سرشار از نعمت را تجربه می‌کنند.

نتیجه

مسئله افزایش روزی و برکت در زندگی انسان، از منظر آموزه‌های دینی و حکمت‌های الهی، به‌طور گسترده‌ای مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس مباحث مطرح‌شده، عوامل مؤثر در افزایش رزق را می‌توان در چهار محور اصلی طبقه‌بندی کرد:

1. ارتباط انسان با خداوند: ارتباط معنوی با خداوند، همچون دعا، حمد و شکر، تقوا و استغفار، از ابزارهای اساسی برای جذب روزی است. دعا به عنوان کلیدی برای گشایش درهای رحمت الهی عمل می‌کند، شکرگزاری موجب افزایش نعمت‌ها می‌شود، تقوا در مسیر گشایش در سخت‌ترین شرایط نقش‌آفرین است و استغفار، راهی برای بازگرداندن نعمت‌های از دست‌رفته و جذب برکات جدید به شمار می‌آید.

2. رابطه انسان با خلق خداوند: تعاملات مثبت و سازنده با دیگران، از جمله کمک به نیازمندان، صدقه دادن و صلح رحم، نقشی بی‌بدیل در افزایش روزی ایفا می‌کنند. ادا کردن حق نعمت‌ها، علاوه بر حفظ و پایداری آن‌ها، زمینه‌ساز دریافت برکات بیشتر است. صدقه، که در حقیقت تجارتی با خداوند است، تضمین‌کننده بازگشت چند برابری نعمت‌ها است و صلح رحم نیز علاوه

بر استحکام روابط خانوادگی، باعث افزونی برکت در مال و عمر می‌شود.

3. افعال شخصی انسان: تلاش و کوشش مستمر، مدیریت صحیح منابع، شراکت با افراد شایسته و انفاق آگاهانه، از دیگر عوامل مؤثر در افزایش روزی به شمار می‌روند. انسان موظف است از طریق فعالیت و تلاش مداوم، رزق خود را جلب کند و با هوشمندی و برنامه‌ریزی دقیق، آن را افزایش دهد. شراکت اقتصادی با افراد موفق و بهره‌گیری از تخصص‌ها و توانایی‌های مختلف، به گسترش فعالیت‌های اقتصادی و رشد مالی منتهی می‌شود.

4. عوامل خارج از اختیار انسان: برخی از نعمت‌ها و گشایش‌های روزی، نتیجه الطاف خاص الهی است که خارج از توان کنترل انسان قرار دارد. بعثت رسول خدا (ص) و ظهور امام مهدی (عج)، نمونه‌هایی از این الطاف الهی هستند که منجر به تحول عظیم در زندگی بشر و افزایش برکات دنیوی و اخروی می‌شوند.

جمع‌بندی کلی: افزایش روزی، حاصل هم‌افزایی عوامل مادی و معنوی است. انسان با اصلاح رابطه خود با خداوند، بهره‌گیری از ظرفیت‌های فردی، تعامل سازنده با دیگران و توکل بر الطاف الهی، می‌تواند مسیری هموار برای بهره‌مندی از رزق الهی ایجاد کند. در نهایت، ضروری است که به این نکته توجه داشته باشیم که تمامی روزی‌ها در دست قدرت بی‌پایان خداوند است و بهره‌مندی از آن‌ها نیازمند رعایت قوانین الهی و حرکت در مسیر هدایت و حکمت الهی است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- شریف‌رضی، محمد. (1414 ه.ق). نهج البلاغه. تحقیق: صبحی صالح. بیروت: دارالاضواء.
1. مطهری، مرتضی. (1378). انسان و سرنوشت. تهران: انتشارات صدرا.
 2. طالب‌تاش، علی. (1383). دعا در سیره پیامبران و اهل بیت علیهم‌السلام. مجله: گلستان قرآن، شماره 188، ص 33-36.
 3. نیل‌ساز، نصرت. (1391). دعا (واژگان، در قرآن، در حدیث). دانشنامه جهان اسلام، ج 17، ص 745-759.
 4. جمشیدی‌مهر، فرهاد. (1400). اجابت دعا در اندیشه ابن سینا. مجله: دعا پژوهی، شماره 1، ص 84-98.
 5. سجادی‌پور، حسین؛ دکامی، محسن؛ عروتی‌موفق، امیر؛ و ایزدی، محمد. (1401). رهیافت قرآنی علامه

طباطبایی در تبیین مفهوم اجابت دعا. مجله: دعا پژوهی، شماره 3، ص 189-202.

6. قمی، علی بن ابراهیم. (1363). تفسیر القمی. قم، دار الکتب.
7. کلینی، محمد بن یعقوب. (1411ق.). الکافی، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
8. مجلسی، محمدباقر. (1403ق.). بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
9. مکارم شیرازی، ناصر. (1398). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب اسلامی.
10. مغنیه، محمدجواد. فی ظلال نهج البلاغه
11. رضوی، محمد. (1402). فقه و حکمت اقتصادی در اسلام: اصول و مبانی. تهران: نشر معارف.
12. رهبری، علی. (1395). آثار و برکات دعای امامان در زندگی فردی و اجتماعی. قم: انتشارات هجرت.